
В.В. Кулік,
здобувач Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського

КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК КОМПОНЕНТ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Туризм – багатогранний феномен: могутній фактор економіки, соціальний інститут і сфера культури. Актуальність його дослідження зумовлена тим значенням, що набуває культурний туризм в епоху глобалізації. Культурний туризм дає можливість розширити кругозір і поглибити світосприймання особистості, показати велич творінь людського генія, що сприяє естетичному розвитку і духовному збагаченню людини. Саме культурний туризм дає можливість звернутися до вивчення культурної спадщини людства, її гуманістичного змісту, інтегративного характеру, що поєднує всіх людей планети Земля в прагненні до життя в усій повноті його виявів [2].

Культурний туризм в Україні перебуває в процесі становлення. На жаль, його розвитку не приділяється достатньої уваги з боку держави (зокрема, фінансування на охорону і збереження пам'ятників, мізерні державні надходження на зміст всесвітньо відомих музеїв тощо). Декларування і прийняття постанов і законів не вирішує цю проблему.

Якщо народ має культурну пам'ять і дбайливе ставлення до культурних історичних цінностей, то існує й культура, а, якщо ні, то немає й розвитку національної культури. Естетичне задоволення, позитивні емоції від зустрічі з красою (культурно-історичні пам'ятники, художні виставки та ін.), служать духовному збагаченню людини, її естетичній і моральній зрілості.

Однак культурні пам'ятники в нашій країні часто перебувають у занепаді, не мають привабливого вигляду, руйнуються. Деякі гинуть від часу, від впливу природних явищ, деякі – від нашої безвідповідальності. Наприклад, на початку червня 2008 р. у Балаклаві (Севастополь) від дощів була зруйнована на 20% генуезька башта Чембало, яка простояла більш, ніж 600 років. Це – наслідок нашого недбалого ставлення до культурної спадщини батьківщини. Тому цілком логічними є запитання: чи належну увагу ми приділяємо моральному вихованню особистості? Чи належно ми формуємо внутрішній світ наших людей? Чи збережемо ми культурну пам'ять майбутнім поколінням? Питання порушені і, звичайно, їх треба розв'язувати, незважаючи на те, що ми живемо в складний історичний період.

Епоха ХХ–ХХІ століть може бути охарактеризована двома феноменами: глобалізацією й екологією. Глобалізація – це сформована тенденція, суть якої полягає у прагненні до об'єднання, інтеграції світу на визначних загальних підставах, до оволодіння системою цінностей і установ, що дістали значне поширення у сучасному світі. Процеси глобалізації, що торкнулися сфери культурних зв'язків між країнами, зробили міжкультурну комунікацію невід'ємною частиною існування людського співтовариства.

Але не менш важливе значення набуло явище, яке дістало назву “екологія”, що має безпосереднє відношення до соціокультурного життя суспільства. Д.С. Лихачов увів у науковий обіг термін “екологія культури”, що визначає співвідношення людини і культури: “Людина будує свій дім – культуру”. На думку дослідника, саме поняття “екологія культури” має служити цілям захисту людської культури від руйнування, від забуття духовних цінностей, стверджувати необхідність збереження, розвитку культур усіх народів, визнання їхньої самооцінки [4].

Подібні за змістом висловлювання знаходимо в книзі французьких авторів Жіля Ферреола і Жан-П'єра Норека “Еволюція культурного мислення”. Визначивши

культуру як “комплекс знань, вірувань, мистецтва, моралі, традицій” [7], надбаних людиною як членом суспільства, вони зараховують до цього кола і “відношення до навколишнього світу, заснованому людиною”. Саме культура, стверджують автори, забезпечує “збереження і передавання від одного покоління до іншого” традицій, “ідей, думок, культурних досягнень” [7]. Значну роль у цьому процесі відіграє міжособистісна і міжнародна комунікація, пізнання культурних інтересів інших націй і народностей.

Щодо цього особливого значення набуває міжнародний туризм як соціально-культурний феномен, як сфера життєдіяльності, що розширює можливості людського спілкування. Активізація міжнародного туризму в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття була спричинена глобальними змінами у свідомості, визнанням абсолютної цінності різних національних культур, ідеї багатополярності світу.

90-ті роки ХХ ст. випробували відчуття істотного стиску часу і простору; люди в усьому світі стали “ближче” одне до одного завдяки різнобічним досягненням науково-технічного прогресу: винаходу всесвітньої мережі Інтернет, комп'ютерних технологій, мобільного зв'язку, що сприяло, за словами англійського дослідника культури Джона Уррі, переходу від міцної, стійкої сучасності до текучої, прискореної “рідкої сучасності”. Дж.Уррі відзначає, що, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., існують віртуальні і реальні подорожі: віртуальні – мережею Інтернет, крім того, є й уявлювані переміщення за допомогою телефону, радіо і телебачення; реальні – фізичні переміщення з місця на місце. Між віртуальними і реальними переміщеннями відбуваються різні перетинання. Зустріч з різними культурними феноменами, з представниками різних націй і народностей під час туристичної подорожі розкриває особливості людського буття у культурі, специфіку соціальної сутності в контексті етнокультурних процесів. Вивчення стійких стереотипів поведінки, що є умовою включення індивіда в сферу етнокультурного досвіду, рухливих стереотипів мислення, вироблених під впливом ЗМІ, масової та інших виявів культури, пояснює амбівалентність етнокультурних стереотипів, їхніх авто- і гетеромодифікацій [6].

У наш час, на початку ХХІ ст., відбувається інтенсифікація етнічних процесів, що нерідко призводить до ситуації соціального хаосу, який провокує етнічні, культурні і політичні конфлікти. Ці обставини актуалізують дихотомію Схід – Захід, що втілює поляризоване ціле всесвітньої культури. Особливо напруженими, гострими стають стосунки між Заходом і Сходом, між цими культурно-значеннєвими полюсами, у так званих прикордонних культурах.

Україна – це полікультурна і поліконфесійна країна, що презентує “міні Євразію”. Це положення безпосередньо стосується культури такого самого поліконфесійного і багатонаціонального Криму. Міжетнічні відносини в Криму мають різні аспекти – політичний, економічний, соціальний і не менш важливий культурний – він також різноманітний і складний.

Крим, за різних обставин, виявився зоною протиборства цивілізацій і культур. Основні етнічні групи пред'являють один одному історичні претензії, доводячи “істинність” своїх домагань на півострів як на територію етнокультурного розвитку, джерело духовних цінностей та ін. У цій ситуації значна частина кримського населення відчуває культурно-психологічну напругу і труднощі. Люди відчувають недостатність батьківщини, точніше, її кризу, що відтворюється в психологічних труднощах співжиття на рідній землі з представниками інших етносів, що мають такі самі культурно-історичні корені.

Крим – це музей під відкритим небом. Широко відомі пам'ятники як християнської, так і мусульманської культури, як Заходу, так і Сходу. Крим – це будинок для всіх його громадян, але він буде рідним будинком лише тоді, коли ми

вважатимемо його рідним для представників усіх культур, що становлять розмаїття кримського соціуму.

Відзначимо, що об'єктами екскурсійного туризму виступають культурно-історичні і природні визначні пам'ятки, елементи народної, етнографічної культури, а їхня концентрація визначає напрям туристсько-екскурсійних маршрутів. Культурний туризм має безпосереднє відношення до рішення цих проблем і, насамперед, діалогу і полілогу культур. Діалог породжує контакт між минулим і майбутнім культури і природи, а також між Заходом і Сходом. Саме діалог сприяє проникненню в буття того чи іншого народу, в його минуле та сьогодення, в його духовні цінності, естетичні погляди, що втілилися в артефакти культури.

Культурний туризм створює умови не лише для раціонального, а й для почуттєвого пізнання, для занурення в символічні світи мистецтва різних країн і народів, для формування уявлення про культурний простір в усій його складності і багатогранності.

Феномен культурного туризму у своїй основі спрямований на збагнення духовної сутності культури, на звертання до людської душі, її глибинної сутності. Саме культурний туризм, організація якого повинна мати творчий характер, формує "ти-стосунки" [8], розкриває основи людського буття, багатогранність людських співвідношень.

Актуальність даної теми підтверджується і потребою розроблення стратегії культурного туризму, що набуває масовий характер, комерційну спрямованість, тоді як "індустрія подорожей" повинна мати "людський вимір" [3].

Актуальність даного дослідження визначається і тим значенням, що ЮНЕСКО приділяє велику увагу діяльності організації культурного туризму. У низці держав при ЮНЕСКО створена мережа кафедр з культурного туризму з метою миру і розвитку, зокрема і в Україні (Київ, Харків, Сімферополь та ін.). Основними напрямками мережа ЮНЕСКО визначає такі: розширення міжуніверситетських зв'язків у напрямку культурного туризму, залучення до цієї роботи мерів міст і голів регіонів, вдосконалення механізмів співробітництва, зміцнення наукової бази та ін. Проводяться міжнародні форуми з тематики: "Культурний туризм з метою миру і розвитку", "Наукові освітні і регіональні проблеми туризму" та ін. Створюються і перевидаються монографії "Підготовка студентів туристського вузу до розробки туристських програм у процесі вивчення культурологічних дисциплін", "Культурно-етнографічний туризм у Криму", встановлюються міжнародні зв'язки. Так, кафедра "культура, туризм, розвиток" створена у Сорбонському університеті, при Національній комісії Вірменії із справ ЮНЕСКО, в університетах США, Росії, Беларусі, Естонії, Італії, Туреччини, Іспанії та інших держав (близько 60 університетів). Юридично оформлена міжуніверситетська мережа ЮНЕСКО / Кафедри ЮНЕСКО з культурного туризму. Створено об'єднаний університет туризму країн СНД. Серед активних учасників у справі рішення проблем культурного туризму чимало вітчизняних і закордонних учених-філософів, культурологів, таких як В.Пазенок, В.Федорченко, С.Горський, М.Цюрупа, К.Наседкін, І.Зорін, Г.Марсель, Дж.Уррі, А.Оло, Ф.Депре, Ж.Ферреол, Ж.- П. Норек та ін.

Ми розглядаємо туризм як екскурсійну діяльність зі знайомства з культурними ландшафтами, з вивченням духовних і матеріальних пам'яток культури, локалізованих на визначеній території – географічному ландшафті.

У книзі "Культурно-етнографічний туризм у Криму" проблема культурного туризму пов'язується з рекреаційними потребами і рекреаційними ресурсами, розглянутими як "сукупність природних і культурних об'єктів і явищ, що забезпечують рекреаційну діяльність і є фондовою базою для існування і функціонування територіальних рекреаційних систем" [3]. Лишаючись одним із засобів задоволення потреби суспільства в самозбереженні, культура забезпечує

функціонування того, що становить суть його специфіки: соціальних відносин, духовності, розуму, гуманістичної спрямованості творчості, моральних цінностей і норм та ін., причому втрата лише деяких компонентів сприймається як трагедія, що веде до загибелі культури (наприклад, моральних цінностей і норм, духовності).

Сьогодні конче потрібні творчі діячі, здатні перетворювати культурні багатства на “інтелектуальний продукт”. Для цього є необхідним злиття зусиль працівників сфери культури і менеджерів туризму.

В Україні є “нетоптані шляхи” – маршрути, відомі ще з часів Радянського Союзу: Умань із Софіївкою, Львів із “Золотою підковою” (Золочевський, Олеський і Підгорецький замки), Кам'янець-Подільський, Чернігів, гоголівські, шевченківські місця та ін.

Сам Київ, по суті, місто-музей, має дуже шаблонний набір маршрутів культурного туризму: Лавра, Софія, Андріївський спуск, Майдан і кілька центральних музеїв. Те саме можна сказати і про Крим. Слабкість організації, відсутність інфраструктури, а інколи навіть і неучтво гідів спричиняє те, що кількість іноземних туристів, що бажають відвідати культурні й історичні пам'ятники України, зменшилася на 15–20%, скоротилася і кількість наших співвітчизників, що прагнуть підвищити свій культурний рівень.

Попри всі розбіжності людських співтовариств, їхнього менталітету, релігійних чи політичних переконань, існують загальнолюдські цінності, що і дає можливість розвивати теорію і практику толерантності: терпимість, доброзичливість, співпрацю в людських відносинах на всіх їх рівнях: особистісному, груповому, суспільному, міждержавному, загальнонаціональному. Слід усвідомити інваріантність світоглядних установок, ціннісних пріоритетів, і на цій основі знайти природну єдність і природне розмаїття людських прагнень.

Так, один із головних параметрів категорії “сєнс життя” – найбільш повна життєва самореалізація людини; вона не суперечить ні релігійним, ні політичним, ні ідеологічним доктринам. На основі толерантності можуть розвиватися ідеї єкуменізму (єднання релігій), що означає пошук інваріантів у релігійних віровченнях, які можуть узяти верх над тенденціями, що роз'єднують, породжують ворожнечу і недовіру. Те саме можна сказати й щодо політичних і ідеологічних (філософських) доктрин, економічних факторів. Принцип толерантності диктує необхідність зближення світоглядних установок і поведінкових пріоритетів людей у питаннях праці, власності, добробуту, незалежно від їхньої конфесіональної чи політичної орієнтації.

Толерантність – перший етап формування людських взаємин, що Г.Марсель назвав “інтерсуб'єктивністю”. Культурний туризм може вирішувати більш складні завдання, пов'язані із взаємодією, діалогом як на міжособистісному рівні, так і на міжнародному [8].

Діалог постає як найдієвіший засіб побудови складних систем співвідносин на різному рівні й у різних сферах громадського життя. Діалог – це спілкування з культурою, реалізація і відтворення її досягнень, це розуміння цінностей інших культур, засіб їх збереження.

Отже, для того, щоб діалог міг здійснитися, потрібні різноманітні передумови і значущі фактори, зокрема: знання визначеної системи фактів іншої культури, володіння досвідом її сприйняття, оцінення, емоційно-почуттєвого ставлення до явищ культури. Учасникам діалогу потрібно дійти переконання, що кордони, які розділяють культури, – це лише грані всеосяжної культури людства, і мати на увазі, що головне – не наші розбіжності, а те, що зближує і поєднує представників всіх культур на Землі, а саме – те, що ми всі – люди, і в усіх нас один будинок – Земля, і в усіх людей лише одне життя, за яке саме ми у відповідальності.

Збереження культурного середовища – завдання надзвичайної важливості, але якщо питання про збереження природи ставиться перед суспільством (хоча це не

означає його розв'язання), то питання про збереження культурного середовища порушується тільки ентузіастами. І тут набуває особливої значущості питання про збереження культурної спадщини.

Культура особистості формується в результаті “діяльної пам'яті” (Д.С. Лихачов) однієї людини, культура народу – народної пам'яті, не просто з повагою до історії, культурних явищ минулого, але “діяльно” залучаючи велику спадщину у сферу культурного середовища сучасності.

Таким чином, аналіз сутності й історії розвитку культурного туризму, основних міжнародних документів із проблем туризму наближує до висновку про розуміння туризму як інструменту миру і діалогу між цивілізаціями, як інтегративного феномена, як сфери вивчення і трансляції культурної спадщини людства.

Відзначимо недостатність розвитку культурного туризму в Україні (“Мертвий сезон” – Н.Скиба) і необхідність уживання конкретних заходів, здатних:

- відкривати українську культурну спадщину світовому співтовариству;
- формувати уявлення про культурні ландшафти України, сприяти розвитку внутрішнього культурного туризму;
- розвивати технологію дистанційного утворення, підвищувати науковий рівень екскурсійного обслуговування;
- розробити план використання культурної спадщини в актах культурного туризму;
- формувати комунікативне середовище для музейних фахівців і організаторів сфери культурного туризму;
- активно долучатися до діяльності ЮНЕСКО щодо створення в університетах кафедр ЮНЕСКО з проблем культурного туризму, з метою миру і розвитку.

Отже, підсумуємо сказане.

Туризм являє собою багатогранний феномен, що має досить тривалу історію розвитку і чимало різних напрямів, які характеризують різноманіття людських інтересів. Антропологічний підхід кваліфікує туризм як специфічний образ життєдіяльності людини. Культурний туризм розширює кругозір особистості, поглиблює сприйняття дійсності, сприяє естетичному розвитку людини, формує її внутрішній світ. Головним компонентом культурного туризму є аналіз феноменів культури різних епох і напрямів.

Визначальним поняттям у проектах культурного туризму є культурний ландшафт, з яким нерозривно пов'язаний концепт хронотоп, аксіологічна спрямованість просторово-тимчасової єдності [1]. Свою специфіку мають час і простір культури, що знаходять втілення в артефактах, до яких належать проекти культурного туризму [9]. Звернення до історії культурного туризму дає можливість проаналізувати його специфіку і концептуальні зміни, пов'язані з розвитком соціокультурних процесів.

Таким чином, приведені факти засвідчують необхідність серйозного аналізу проблеми, і не лише з погляду соціології, економіки, менеджменту, а й із позицій культурології, оскільки тільки культурологічний підхід дає можливість розкрити сутність культурного туризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.М.* Пространство и время в искусстве. – Л., 1988.
2. *Берестовська Д.С.* Вступ в культурологію. – Сімферополь, 2001.
3. *Культурно-етнографічний туризм у Криму.* – Сімферополь, 2006.
4. *Лихачев Д.С.* Русская культура. – М., 2000.
5. *Пазенок В.С.* Феномен туризму: людський вимір // Готельний і ресторанний бізнес. – 2001. – № 1.

6. *Урри Дж.* Взгляд туриста и глобализация // Массовая культура: современные западные исследования. – М., 2005.
7. *Ferreol J., Noreck J.-P., Colin A.* Culture et styles de vie. – Paris, 2001.
8. *Marcel G.* Etre et Avoir. – Edition Universitaires, 1991.
9. *Цюрупа М.В.* Осмислення феномену туризму в європейській історико-філософській традиції // Філософія туризму. – К., 2004.